

Szilárdfy Zoltán

Pestisemlékművek egy barokk szószék párhuzamában

A Szentháromság Egy Isten ábrázolásának közel két évezredes múltja van a keresztény művészet történetében. A magyarországi számtalan Szentháromság-emlékmű eszmei és gyakran formai előképe a bécsi Grabenen álló, I. Lipót 1679-es fogadalmából alapított, 1688-ra elkészült momentum, amelynek oldalán a birodalom többi címere mellett szembetűnő a magyar címer.¹ A hazai emlékművek között feltétlenül megemlítendő az 1701-ben emelt soproni, a váci, a kecskeméti, a szekszárdi, a pozsonyi, a nagyszombati, a komáromi, és a kvalitásuk miatt kiemelkedő három impozáns monumentális alkotás, az itáliai Dionysio Ignazio Stanetti által készített selmecbányai (Banská Štiavnica), a körmöcbányai (Kremnica) és a korponai (Krupina, ma mindhárom Szlovákia) Szentháromság-oszlopok. Várostörténeti jelentőségű Ungleich Fülöp és Hörger Antal budavári Szentháromság-szobra 1713-ból, oldalain a járvány és az építés riportszerű reliefjeivel, valamint a közelmúltban helyreállított óbudai Szentháromság-emlékmű, amely Bebo Károly alkotása 1740-ből.²

Közép-Európában a pestisjárványok közismert emlékművei a „Tria Davidis Mala” szakrális *praeservativumaiként* a „Trius Optimus Maximus” védelmező erejének hitében születtek, amint azt a Szentháromság-kultusz leglelkesebb apostola, Padányi Bíró Márton veszprémi püspök által szerzett egykorú ének bizonyítja:

*„Három súlyosbb csapás
Gyakran mireánk száll:
Éhség, hadakozás és mirigyhalál,
Szent Háromság ezektől meg-tartsál.*

*Áldgy meg minket,
Örök Isten, mi Istenünk,
Áldgy meg Isten,
Egyet áldunk három személyekben.”³*

1. kép. Szentháromság-emlékmű, Olomouc

- ¹ A fényképfelvételeket Legeza Lászlónak és Szalados Bélának köszönöm. Alfred MISSONG: *Heiliges Wien. Ein Führer durch Wiens Kirchen und Kapellen*. Wien, Wiener Dom-Verlag, 1970³. Abb. 35.
- ² AGGHÁZY Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon*. I. Budapest, Akadémiai, 1959. 64–69. SZILÁRDFY Zoltán: A barokk évszázadok ikonográfiájának sajátos Szentháromság-típusai különös tekintettel a hazai emlékekre. In: BARNÁ Gábor (szerk.): *„Oh, boldogságos Háromság.” Tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről*. Budapest, Paulus Hungarus–Kairosz, 2003. 37–58.
- ³ SZILÁRDFY Zoltán: Kegyeképtípusok a pestisjárványok történetében. Palermói Szent Rozália ikonográfiájához. In: Uő: *Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok*. Budapest, Balassi, 2003. 180–204: 198–199; PADÁNYI BÍRÓ Márton: *Angyali Társaságok Szövetsége...* Győr, 1754. 53. Lásd még a jelen kiadványban HARIS Andrea írását (*a szerk.*).

A Szentháromság- emlékművek között a legkülönlegesebb építészeti alkotás az olműtzi (ma: Olomouc, Csehország), hatalmas, 35 méter magas, négy bejáratú kápolnára emelt oszlop, tetején Šimon Forstner ötvösmester aranyozott réz kompozíciója a három isteni személlyel. 1716 és 1754 között épült, az oszlopon dolgozó mesterek mindannyian városi polgárok voltak: Vaclav Render, aki már az építés közben elhunyt, csak az első szint megépítését érthette meg, de vagyónát az oszlop építésére hagyta. František Thonecki, Jan Vaclav Rokicky, Augustin Scholtz sem élt a mű elkészültéig, amit Jan Vaclav fia, Jan Ignác Rokicky fejezett be. A szobrászati díszítést Filip Satler után Ondřej Sachner folytatta. 1754. szeptember 9-én, a Szűz Mária születését követő napon, a királynő, Mária Terézia, Lotharingiai Ferenc német-római császárral együtt részt vett az emlékmű szentelésén, amit a Péter apostol domborműve alatti kronosztikon is megőrökít (1. kép).⁴

A történelmi Magyarország szebbnél szebb barokk szószékei egytől egyig, külön is megérdemelnék művészettörténeti feldolgozásukat mind tematikai, mind pedig szobrászati értéküket tekintve. Teológiai és morális üzenetük az igehirdető nélkül is nyilvánvaló, az oltár mellett a templomok berendezésének legjelentősebb tárgyai. A Tridentinum utáni katolikus restauráció hitvédelmi szemléletében a prédikálószék díszítése ikonográfiai programot kap, ami valójában a 17–18. századból fennmaradt műveken nyilvánul meg.

A hazai emlékek sorában egyedinek számít az óbuda-újlaki plébániatemplom szószéke (2. kép), melynek sajátossága a fogadalmi pestisoszlopokkal való eszmei hasonlóságban rejlik. Amint a szabadtéri monumentumok a Szentháromsághoz forduló szentek közbenjárását reprezentálják, az újlaki szószék aranyozott reliefjei ugyancsak ezt tükrözik.

A pusztító pestistől oltalmazó segítő szentek a szószék háromkaréjos mellvédjén, rokokó keretekbe foglalva jelennek meg. Szembetűnő közepén, amint Borromei Szent Károly, Milánó kardinálisa az 1576-ban dühöngő járvány betegek között egy haldoklót áldoztat. A drámai feszültséget szárnyas angyalka oldja fel, fején a bíborosi kalappal.⁵ Hogy szemmagasságban, a központi ábrázolás *San Carlo Borromeóé*, a magam részéről *signum auctoris*nak tekintem. A budavári klarisszák ajándékozták addigi szószéküket a közismert, jeles Bebo Károlynak, a Zichy család udvari szobrászának közbenjárására 1778-ban az újlaki templomnak. A remekmű 1747–1748-ban készült.⁶

A központi jelenet alatt Palermói Szent Rozália alussza örök álmát. A fejedelmi remetelány attribútumai rózsakoszorú, feszület, az ijesztő halálfej koponyája ellentétéként Rozália mo-

2. kép. Bebo Károly: Szószék (1747–1748), óbuda-újlaki plébániatemplom

⁴ Simona JEMELKOVÁ–Helena ZÁPOLKOVÁ: Olomoucké barokní sloupy. In: Ondřej JAKUBEC–Marek PERŮTKA (red.): *Olomoucké Baroko. Výturná kultura let 1620–1780*, 2. Olomouc, Muzeum umění, 2010. 146–150.

⁵ SZILÁRDFY Zoltán: Magyar vonatkozások Borromei Szent Károly kultuszában és ikonográfiájában. In: SZILÁRDFY 2003. i. m. 262–269: 264–265, 267.

⁶ SZOKOLAY Antal: A budaújlaki r. k. egyház. In: *A budapest-újlaki róm. kath. egyház évkönyvei*. I. 1926. Budapest, Held Irodalmi és nyomdavállalat, 37. TÖRÖK József: *Az újlaki Sárlos Boldogasszony-templom*. Budapest, Mikos, 2005. 25.

solya mint az enyészet idealizált látványa enyhítette a szörnyű betegségtől való rettegést (3. kép).⁷

Jobb oldalt Szent Rókus, a középkornak az Örök Városba induló montpellier-i zarándoka, aki betegeitől elkapta a mirigyragályt, de hűségese kutyája napi kenyéréből gondoskodott (4. kép). Bal oldalon Szent Sebestyén, a keresztényül-dözések milánói származású, bátor mártírja, aki Rómában mint a császári hadsereg katonája vallotta meg hitét. A fához kötött ifjú hős testében a nyilvesszők az istennyilának tartott pestist jelentik, amittől tisztelőit megmenti. Ezért már a római egyház legkorábban tisztelt járványelhárító patrónusa, amit a San Pietro in Vincoli templomban levő 7. századi mozaikképe is igazol (5. kép).

A szószékajtón, amint a pestisoszlopok központi részein is, az Immaculata lebeg. A népfelfogás szerint a „halál-szeplőnek” nevezett döghalált egyedül a bűn szeplőjétől mentes, Szeplőtelen Szűz tudja kivédeni. Így vált apotropaikus jellegűvé az Immaculata. Az összülőktől származott áteredő bűn minden nyavalya forrása, vagyis *pestiferae*, melytől mentesen csak egyetlen személy, az új Éva kiváltsága, hogy a vétkes őszanya nevét AVÉ-ra változtassa.⁸

A hangvetőt kariatida angyalok tartják. Tetején fodros felhők, gyermekangyalok, karcsú vázák fölött az égszínkéfé glóbuszon aransugaraktól és ezüstfelhőkkel koszorúzott, gondviselő Szentháromság-embéma ragyog. A Szentháromság-embéma-hoz hasonlóan ez a csúcshimnusz koronázza ezt a páratlan, különleges és nagyszerű alkotást, melyen a hangvető homlokzatán arany kartusba foglalt felirat – VERBUM DEI – a megtestesült, örök Igére utal; az Istenszem, a *Divina Providentia* az Atyát, a Szentlélek galambja a hangvető belsején pedig a harmadik isteni személyt idézi.

3. kép. Palermói Szent Rozália. Az óbuda-újlaki plébániatemplom szószékkosarának aranyozott domborműve

4. kép. Szent Rókus. Az óbuda-újlaki plébániatemplom szószékkosarának aranyozott domborműve

5. kép. Szent Sebestyén. Az óbuda-újlaki plébániatemplom szószékkosarának aranyozott domborműve

⁷ SZILÁRDFY Zoltán: Kegyeképtípusok a pestisjárványok történetében; Palermói Szent Rozália ikonográfiájához. In: SZILÁRDFY 2003. i. m. 180–204, illetve 205–212: 205.

⁸ SZILÁRDFY Zoltán: Ádám és Éva barokk kultuszának és ikonográfiájának nyomai Magyarországon. In: SZILÁRDFY 2003. i. m. 13–19: 16.